

Απαγόρευση ανατομών κατά το Μεσαίωνα Μύθος ή πραγματικότητα;

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η προσθήκη νέων στοιχείων στο ερώτημα, που αναπαράγεται κατά κόρον, περί της απαγόρευσης ή μη των ανατομών κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα στη δυτική Ευρώπη. Επιχειρείται μια προσέγγιση στο θέμα της απαγόρευσης, η οποία δεν αναλώνεται μόνο στο ρόλο της Εκκλησίας. Εξετάζονται οι πολιτικές, οι κοινωνικές, οι πολιτισμικές και οι θεολογικές παράμετροι που καθόρισαν το πλαίσιο, μέσα στο οποίο οι ανατόμοι του Μεσαίωνα εκτελούσαν τις ανατομές για διδακτικούς ή ιατροδικαστικούς σκοπούς.

Κ. Τσιάμης,¹
Ε. Τούντα,²
Ε. Πουηλάκου-Ρεμπελάκου¹

¹Εργαστήριο Ιστορίας της Ιατρικής,
Ιατρικής Σχολής, Πανεπιστημίου
Αθηνών

²Mittlere Geschichte, Philosophische
Fakultät, Ruprecht Karls Universität
Heidelberg, Germany

Prohibition of anatomy dissections
during the Middle Ages:
Myth or reality?

Abstract at the end of the article

Λέξεις ευρετηρίου

Ανατομία
Ιστορία της Ιατρικής
Μεσαίωνας
Πανεπιστήμια

Υποβλήθηκε 19.10.2005

Εγκρίθηκε 28.11.2005

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Mortui viventes docent

(οι νεκροί διδάσκουν τους ζωντανούς)

Η άνωθεν επιγραφή κοσμεί στις ημέρες μας πολλές εισόδους ανατομικών αιθουσών ανά τον κόσμο. Χρειάστηκε όμως να περάσουν αιώνες ωσότου εδραιωθεί η πεποίθηση ότι η μελέτη και η κατανόηση των ανατομικών δομών του ανθρώπινου σώματος είναι η βάση της εκμάθησης και της εξάσκησης της ιατρικής επιστήμης. Κατά την Αρχαιότητα, οι επιστημονικές ανατομές τελούνταν μόνο σε ζώα, αφού κοινό χαρακτηριστικό όλων των αρχαίων θρησκειών (Αιγυπτιακή, Ιουδαϊσμός, Βραχμάνοι, Σιντοϊσμός κ.λπ.) είναι η αποφυγή των ανατομών σε ανθρώπινα σώματα για θρησκευτικούς λόγους.^{1,2}

Στην αρχαία Ελλάδα, όπως αναφέρει ο πρώτος καθηγητής Ανατομικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών Δ. Μαυροκορδάτος (1811-1839) στην εισαγωγή του συγγράμματός του *Ανατομία του ανθρώπινου σώματος*, «Οι ασκλήπιαδα παρημέλησαν όλως διόλου την ανατομία, επειδή οι έλληνες κατέκρινον και ενόμιζον ως άξιον της εσχάτης καταδίκης εκείνον, όστις ήθελε τολμήσει περι τους

νεκρούς ενάντια της κοινής δόξης». ³ Η «κοινή δόξα» ήταν ότι η ψυχή, όταν μείνει ελεύθερη, περιπλανάται στις όχθες της Στυγός μέχρι να ενταφιαστεί ή να καεί το σώμα. Οι ανατομικές γνώσεις της Ιπποκρατικής περιόδου ήταν πενιχρές εξαιτίας της αποφυγής εκτέλεσης ανατομών για θρησκευτικούς και ηθικούς λόγους.⁴

Κατά τους Ελληνιστικούς χρόνους, οι Πτολεμαίοι (Πτολεμαίος Α' ο Λάγος 325-285 π.Χ., Πτολεμαίος Β' ο Φιλάδελφος 285-246 π.Χ., Πτολεμαίος Γ' ο Σωτήρας 246-221 π.Χ.) κατήγγησαν την απαγόρευση των ανατομών σε ανθρώπινα πτώματα. Ο Κέλσος (1ος αιώνας μ.Χ.) αναφέρει ότι με βασιλικό διάταγμα τα πτώματα των εκτελεσμένων κατάδικων παραδίδονταν για ανατομικές μελέτες, ενώ για την αξία της ανατομίας τονίζει «Είμαι της γνώμης ότι η τέχνη της Ιατρικής θα έπρεπε να στηρίζεται στη λογική ... η μελέτη του σώματος των νεκρών είναι αναγκαία για τη μάθηση» (*Περί Ιατρικής*, Προοίμιον, 74).^{5,6} Προηγουμένως, οι Ερασίστρατος (330-250 ή 240 π.Χ.) και Ηρόφιλος (323-285 π.Χ.) είχαν μελετήσει συστηματικότερα το ανθρώπινο σώμα και οι ανακαλύψεις τους είναι εντυπωσιακές για την εποχή τους.⁶

Την εποχή του Γαλννού, οι ανατομές ζώων παραμένουν η μόνη πηγή ανατομικής μελέτης. Ο Γαλννός (c. 129–216 μ.Χ.) μετέφερε χωρίς δισταγμό τις ανατομικές παρατηρήσεις του επί των ζώων στον άνθρωπο. Επειδή στο έργο του διακρίνεται η μονοθεϊστική σκέψη, επηρεασμένο σύμφωνα με πολλούς ιστορικούς από τον Ιουδαϊσμό, με την καθιέρωση του Χριστιανισμού ως επίσημης θρησκείας της αυτοκρατορίας τα συγγράμματά του απέκτησαν την υποστήριξη της Εκκλησίας και σταδιακά επιβλήθηκε το αλάθτό του.⁶ Το σύστημά του έμεινε αναλλοίωτο μέχρι την Αναγέννηση, καθιστώντας τις μελέτες του απόλυτους κανόνες, τους οποίους όποιος τολμούσε να αμφισβητήσει ελάμβανε επί αιώνες την ίδια τυποποιημένη απάντηση: «Αυτός το είπε» (ipse dicit).

2. Η ΑΝΑΤΟΜΙΑ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ

2.1. Η μελέτη της ανατομίας πριν από το 1300

Η σπουδή της ανατομίας επί ζώων επραγματοποιείτο συστηματικά στη Σχολή του Σαλέρνο. Η ανατομία διδασκόταν σύμφωνα με όσα «έλεγε ο Γαλννός» (*sicut asserit Galenus*). Κατά το 12ο και 13ο αιώνα, η φήμη της Σχολής είχε εδραιωθεί σε όλη την Ευρώπη. Σημαντικό ρόλο σ' αυτό διαδραμάτισε ο Γερμανός αυτοκράτορας Φρειδερίκος Β' (1212–1250), ο οποίος, με τα διατάγματα που εξέδωσε, ανύψωσε το επίπεδο της Ιατρικής και το κύρος των ιατρών, ενώ καταπολέμησε την αγυρτεία και τους ιατρούς που δεν κατείχαν τα αναγκαία εφόδια. Σημαντικό διάταγμα του Φρειδερίκου σχετικά με τη σημασία της ανατομίας προέβλεπε την υποχρεωτική παρακολούθηση ετήσιων μαθημάτων ανατομίας από τους χειρουργούς προς λήψη του πτυχίου «διατάζουμε κανείς να μη γίνεται δεκτός ως χειρουργός, αν δεν προσκομίσει επιστολές που αποδεικνύουν ότι έχει διδαχθεί την ανατομία του ανθρώπινου σώματος στις σχολές» (*sancimus ut nullus chirurgicus admittatur, nisi testimoniales literas offerat quod per annum anatomiam humanorum corporum in scholis didicerit*).⁷

Οι αρνητικές αντιδράσεις στην ανατομή στηρίζονταν στην έννοια του ανθρωπισμού και στο σεβασμό του ανθρώπινου σώματος. Ο μοναχός Vindiciano του Monte Cassino αναφέρει ότι «μπορεί να ήταν επιτρεπτό για τους αρχαίους ανατόμους, αλλά για μας τους ανθρωπιστές είναι απαράδεκτο και πρέπει να είναι απαγορευμένο».⁸

Οι Roger Bacon (1214–1294) και Arnaldus de Villanova (1235–1315) θεωρούν απαραίτητη τη μελέτη του νεκρού σώματος, αλλά δεν μνημονεύουν κάποια προσωπική εμπειρία ανατομών.⁹ Περισσότερες ενδείξεις

αντλούνται από τις μινιατούρες του αγγλικού χειρογράφου Ashmole (1270 ή 1290).¹⁰ Περιέχει οκτώ μινιατούρες, οι οποίες αναπαριστούν την εξέλιξη της ασθένειας μιας νέας γυναίκας από τη στιγμή της εμφάνισης της νόσου μέχρι το θάνατο της ασθενούς. Στην έκτη μινιατούρα είναι εμφανής η απεικόνιση μιας νεκροτομής.

Την ίδια περίπου περίοδο, το 1286, απαντάνται μια σαφής αναφορά περί ανατομής στο χρονικό του Fra Salimbene, ενός φραγκισκανού μοναχού. Στο χρονικό του περιγράφει μια επιδημία στην περιοχή της Κρεμόνας, κατά τη διάρκεια της οποίας σημειώθηκαν πολλοί θάνατοι ανθρώπων και πουλερικών. Ένας ιατρός εκτέλεσε ανατομή σε άνθρωπο και όρνιθα και ανακάλυψε αποστήματα στα εσωτερικά τους όργανα. Ο Salimbene, αν και μοναχός, περιγράφει τη σκηνή χωρίς να δείχνει έκπληξη ή αποτροπιασμό ούτε τη σχολιάζει αρνητικά.¹¹

Χωρίς να υπάρχει επίσημη απαγόρευση των ανατομών, η Σύνοδος του Λατερανού του 1138 απαγόρευσε με την ποινή του αφορισμού στους εκκλησιαστικούς άνδρες να αφαιρούν αίμα μέσω της αφαιμάξης, του κυνηγιού και της χειρουργικής.¹² Στη Σύνοδο της Tour (1163 μ.Χ.) διατυπώθηκε εκ νέου ότι η Εκκλησία απεχθάνεται το αίμα “*Ecclesia abhoret a sanguine*”. Ενδεικτικό της απουσίας εκκλησιαστικής απαγόρευσης των ανατομών αποτελεί το έδικοτο *Et Quidem* (1209) του Πάπα Ιννοκέντιου Γ' (1198–1216), στο οποίο ο Πάπας δεν αντιτίθεται στην εκτέλεση ιατροδικαστικών ανατομών.¹³ Το 1248, στο Le Mans, η Εκκλησία για άλλη μια φορά διακηρύττει ότι αποστρέφεται το αίμα και απαγορεύει την άσκηση της χειρουργικής από τους ιατρούς που ήταν συγχρόνως και ιερωμένοι. Την εποχή αυτή φημιολογείται ανατομή που εκτέλεσε ο Guglielmo de Saliceti (c.1210–1277) σε μέλος της οικογένειας των Marchese Pallavicini, για ιατροδικαστικούς λόγους.¹³ Η πρώτη επισήμως καταγεγραμμένη ιατροδικαστική εξέταση πραγματοποιήθηκε στην περίπτωση του θανάτου του επιφανούς ευγενούς από την Μπολόνια, Azzolino degli Onesti, ο οποίος πέθανε υπό μυστηριώδεις συνθήκες το Φεβρουάριο του 1302. Το τοπικό δικαστήριο διέταξε τον ανατόμο Bartolomeo de Varignana (13ος–14ος αιώνας), καθηγητή της Ιατρικής στο Πανεπιστήμιο της Μπολόνια, να εκτελέσει ανατομή για ιατροδικαστικούς λόγους, με τη βοήθεια άλλων δύο ιατρών και τριών χειρουργών.¹⁴

Τίθεται βέβαια το ερώτημα αν για εκείνη την εποχή υπήρχε δυνατότητα διαχωρισμού των ορίων ανατομίας και ιατροδικαστικής. Παραμένει άγνωστο αν μετά από τη νεκροτομή ακολουθούσε και ανατομή του σώματος για επιστημονικούς λόγους.

3. DETESTANDE FERITATIS VERSUS MOS TEUTONICUS...

Στο Μεσαίωνα ήταν διαδεδομένο στις τάξεις των ευγενών το ταφικό έθιμο *mos teutonicus* (τευτονικό έθιμο). Σύμφωνα με αυτό, απ' όσους ευγενείς ή μονάρχες πέθαιναν σε ξένες χώρες, μετέφεραν για ταφή το κεφάλι, τους οφθαλμούς, την καρδιά και τα οστά στην επικράτεια των νεκρών, ενώ τα υπόλοιπα εσωτερικά όργανα θάβονταν επιτόπου. Χαρακτηριστικά παραδείγματα ηγεμόνων που τάφθηκαν με αυτό το έθιμο είναι ο Κάρολος ο Φαλακρός (877), ο Όθωνας Α' (973), ο Ερρίκος Γ' (1056), ο Φρειδερίκος Α' Βαρβαρόσα (1190), ο Ριχάρδος ο Λεοντόκαρδος (1199) και πολλοί άλλοι.¹⁵

Στις 27 Σεπτεμβρίου 1299, ο Πάπας Βονιφάτιος Η' (1294–1303) εκδίδει το έδικο *Detestande feritatis* (στη συλλογή *Extravagantes communes*), μέρος των εκκλησιαστικών νόμων περί ταφής, όπου απαγορεύει στο εξής αυτό το ταφικό έθιμο. Το έδικο επανεκδόθηκε λίγους μήνες αργότερα, στις 18 Φεβρουαρίου 1300, με μια συμπληρωματική διάταξη (βλ. Παράρτημα Α), σύμφωνα με την οποία μπορούσε να εκταφεί το σώμα, να αποτεφρωθεί και να μεταφερθεί η τέφρα του. Η συμπληρωματική αυτή διάταξη οφείλεται στις πιέσεις του Κολεγίου των καρδιναλίων, προκειμένου να ικανοποιηθεί το αίτημα του Guy του Harcourt, Επισκόπου της Lisieux, ο οποίος ζητούσε επίμονα την επιστροφή του σώματος του αδελφού του από τη Σιένα στη Γαλλία.¹⁵

Η έκδοση του εδίκτου θεωρείται ως η απαρχή των δεινών της ανατομίας. Από την ανάγνωσή του όμως δεν προκύπτει ότι το έργο των ανατόμων ενέπιπε στην απαγορευτική διάταξη. Το έδικο προφανώς παρερμηνεύτηκε, επειδή η τεχνική του βρασμού και του εξεντερισμού (*exenterantes*) που ακολουθούσαν οι ανατόμοι συνέπιπτε με αυτή του ταφικού εθίμου. Χαρακτηριστικές είναι οι προγενέστερες του εδίκτου αναφορές των χρονικογράφων Henry του Huntington και Ralph του Coggeshall, όταν, εξιστορώντας το *mos teutonicus* του Ερρίκου Α' (1135) και του Ιωάννη του Ακτήμονα (1216), αναφέρουν την όλη διαδικασία με τον όρο "Anathomia", ταυτίζοντας προφανώς την τεχνική του εθίμου με την ανατομή του σώματος.¹⁶

Μετά από τη δημοσιοποίησή του, το έδικο ερμηνεύεται κατά το δοκούν. Όπως αναφέρει ο Mondino de Luzzi (c.1270–1326) το 1316, «τα οστά που βρίσκονται κάτω από το σφηνοειδές και ινιακό οστό δεν μπορούν να φανούν καλά, αν δεν μετακινηθούν και βραστούν, αλλά εξαιτίας της αμαρτίας που συνεπάγεται είμαι συνηθισμένος να τα παραβλέπω».¹³ Ο Henry de Mondeville (1260–1320), προσωπικός ιατρός του Φιλίππου του

Ωραίου (1284–1314) και του Λουδοβίκου Ι' (1314–1316), έγραφε ότι δεν προβαίνει σε εξαγωγή εσωτερικών οργάνων με σκοπό την ταρίχευση, εκτός αν η "Romana Ecclesia speciale privilegium habeatur", αν δηλαδή το επιτρέψει η Εκκλησία.¹⁵ Ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη του μεγάλου ανατόμου και χειρουργού, μαθητή του Mondino de Luzzi, Guy de Chauliac (1300–1368), ο οποίος σπούδασε στην Τουλούζη, στο Μονπελιέ και την Μπολόνια πριν από το Παρίσι. Ο de Chauliac έγραφε το 1363 στο βιβλίο του *Anatomia* «κάνουμε ανατομές στο σώμα που έχει ξεραθεί στον ήλιο ή λιώσει στο χώμα ή έχει βυθιστεί σε τρεχούμενο ή βραστό νερό». Το ενδιαφέρον στοιχείο στην περίπτωση του de Chauliac είναι το γεγονός ότι με την είσοδό του στο πανεπιστήμιο των Παρισίων εισήλθε αναγκαστικά στο ιερατικό σχήμα, αφού το πανεπιστήμιο τελούσε υπό παπική επιτήρηση. Υπνέτησε ως εφημέριος στους καθεδρικούς ναούς της Λυόν και της Ρεμς και χειροτονήθηκε ειδικός παπικός εφημέριος στο Παρίσι, ενώ διατέλεσε και προσωπικός ιατρός του Πάπα Κλήμεντα Στ'.¹⁷ Προφανώς, η περίπτωση του de Chauliac καταπατούσε την πάγια διατύπωση των συνόδων του Λατερανού και του Le Mans, όπου η Εκκλησία απεχθάνεται το αίμα. Ο Guido de Vigevano (1280–1349), στο βιβλίο του *Anatomia*, θεωρεί δεδομένη την απαγόρευση της Εκκλησίας "Quia prohibitum est ab Ecclesia facere anothomiam in corpore humano" και για το λόγο αυτόν «επειδή είναι απαγορευμένο από την Εκκλησία να εκτελούνται ανατομές στο ανθρώπινο σώμα και έτσι κανένας δεν θα μπορεί να κατέχει την τέχνη της Ιατρικής πλήρως, αν δεν ξέρει πρώτα ανατομία, θα δείξω την ανατομία του ανθρώπινου σώματος με απλούς αλλά σωστά ζωγραφισμένους πίνακες, αλλά δεν είναι το ίδιο με την κανονική ανατομία, όπου ο γιατρός μπορεί να δει όλα τα μέρη του οργάνου και το πραγματικό του μέγεθος». Σε άλλο σημείο όμως αναφέρει ότι έχει εκτελέσει πάρα πολλές ανατομές "cum pluribus et pluribus vicibus ipsam [anathomiam] feci in corpore humano".¹⁴

Πιστεύεται ότι το έδικο, αν και απευθυνόταν σε όλους τους Ευρωπαίους, ήταν ένα έμμεσο κτύπημα κατά του Φιλίππου του Ωραίου, ορκισμένου εχθρού του Πάπα και εμπόδιο στα πολιτικά του σχέδια. Η κρίση στις σχέσεις των δύο ανδρών κορυφώθηκε το 1303 με την εισβολή έμπιστων του γάλλου μονάρχη στο θερινό θέρετρο του Πάπα στο Ανιάνι. Η σύλληψη και η κακοποίηση του Βονιφάτιου, καθώς και η καταναγκαστική αναγνώριση εκ μέρους του Πάπα Κλήμεντα Ε' (1305–1344), ένα υποχείριο στα χέρια του Φιλίππου με νέα παπική έδρα την Αβινιόν της Γαλλίας, δημιούργησε βαθιά πολιτική και θρησκευτική κρίση στην Ευρώπη.¹⁸ Το συμβάν όμως αυτό θα διαδραματίσει μακροπρόθεσμα ευεργετικό ρόλο στην εξέλιξη της ανατομίας, ειδικά στη Γαλλία.

Αν γίνεται αποδεκτή η θεωρία της απαγόρευσης των ανατομών, που απορρέει από το έδικοτο, παραμένει αναπάντητο το ερώτημα γιατί οι Αρχές των πόλεων «έδειχναν ανυπακοή», καλώντας ανατόμους επί πληρωμή να αναλάβουν διάφορες νεκροτομές. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι με την πάροδο των ετών το έδικοτο αδράνησε και το *mos teutonicus* εφαρμόστηκε και σε χώρες όπου ποτέ μέχρι τότε δεν υπήρχε, όπως στην Ισπανία.

Στα επόμενα χρόνια, η Εκκλησία λαμβάνει επίσημα θέση για τις ανατομές, καταδεικνύοντας τη χρησιμότητά τους. Το 1348, ο Πάπας Κλήμης Στ' (1342–1352), προστάτης των επιστημών και των γραμμάτων, κατά τη διάρκεια της επιδημίας πανώλης του 1348–1350 επιβάλλει τις ανατομές των θυμάτων. Το 1482, ο Πάπας Σίξτος Δ' (1471–1484) αναγνώρισε την ανατομία ως γνωστικό αντικείμενο «χρήσιμο και απαραίτητο στην ιατρική και την καλλιτεχνική πρακτική». Ο Κλήμης Ζ' (1524–1534) εξέδωσε επίσης επίσημη άδεια εκτέλεσης ανατομών.¹⁹

Αντικείμενο παρεξήγησης και παρερμηνείας αποτελεί, τέλος, η στάση του Πάπα Παύλου Δ' (1555). Ο Πάπας δεν εξέδωσε συγκεκριμένη απαγορευτική Βούλα κατά της ανατομίας αλλά κατά των αιρετικών, στην εποχή των αιματηρών θρησκευτικών μεταρρυθμίσεων. Έτσι, στα πλαίσια των διώξεων των προτεσταντών αρκετοί ανατόμοι βρέθηκαν κυνηγημένοι για τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις και όχι για το ανατομικό τους έργο.¹³

4. ΘΕΩΡΙΕΣ ΠΕΡΙ ΣΩΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΨΥΧΗΣ

Η μεσαιωνική φιλοσοφικο-θεολογική σκέψη διατήρησε τη δυϊστική αρχή της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας. Ο Αριστοτέλης, διατυπώνοντας στο *Περί ψυχής* ότι «φνός γαρ αυτήν θάνατον είναι δι' το εοικέναι τοις αθανάτοις»,²⁰ δίνει το έναυσμα για το διαχωρισμό της ψυχής από το σώμα. Ο θάνατος δεν επηρεάζει πλέον την ψυχή. Η ψυχή παραμένει αθάνατη και ανεξάρτητη από το σώμα, το οποίο είναι απλώς ένα μέσο μεταφοράς προς το θάνατο. Κατά τον Πλάτωνα, η ψυχή είναι ανώτερη, ανεξάρτητη από το σώμα και αθάνατη. Στο *Φαίδωνα* αναφέρει ο φιλόσοφος «ηγούμεθα τι τον θάνατον είναι; Άρα μη άλλο τι ή την της ψυχής από του σώματος απαλλαγίν;». Κατά τον Πλάτωνα, μετά το θάνατο η ψυχή είναι «πάσα αθάνατος» και «παντός επιμελείται του αψύχου, πάντα δε ουρανόν περιπολεί».²¹

Η χριστιανική πίστη θεμελίωσε την αθανασία της ψυχής σε σχέση με το φθαρτό του σώματος και την ανάσταση των νεκρών, ένα από τα σημαντικότερα σημεία του χριστιανικού δόγματος. Κατά τη διάρκεια του

Μεσαίωνα, οι θεολόγοι και οι φιλόσοφοι, μελετώντας τον υλικό κόσμο, διακήρυξαν πόσο ασήμαντος και εφήμερος είναι ο ανθρώπινος βίος συγκρινόμενος με την αιωνιότητα.

Σύμφωνα με τις επίσημες εκκλησιαστικές αντιλήψεις, η ανάσταση των νεκρών δεν εξαρτάται από την τύχη του νεκρού σώματος. Ο Αυγουστίνος (354–430), αναφερόμενος στις ταφές, υποστηρίζει ότι «ποτέ οι Γραφές δεν θα ανέφεραν “μη φοβάσαι τον άνθρωπο που θα σκοτώσει το σώμα αλλά δεν είναι ικανός να σκοτώσει την ψυχή”, αν αυτό που θα επέλεγαν οι εχθροί να κάνουν με το σώμα των σκοτωμένων θα εμπόδιζε τη μέλλουσα ζωή».²² Ακολουθώντας τονίζει ότι «οι Χριστιανοί έλαβαν την υπόσχεση ότι θα υπάρξει μια αναμόρφωση (*reformatio*) της σάρκας τους και όλων των μελών του σώματος όχι μόνο από τη γη αλλά και από τον πιο κρυφό μυκό άλλων στοιχείων, στα οποία τα πώματα, αφού διαλυθούν, θα υποχωρήσουν και σε κάποια χρονική στιγμή θα επιστρέψουν και θα αποκατασταθούν».²² Ο Τερτυλλιανός (160–230), εξάλλου, στο έργο του *De anima*, υποστηρίζει ότι με το θάνατο η ψυχή χωρίζεται από το σώμα.²³ Ο Θωμάς Ακινάτης (1225–1274) υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι θα αναστηθούν ακέραιοι με όλα τα μέλη τους. Στα κείμενά του (*Quaestio 80, Articulus 1*) δεν υπάρχει αναφορά, στην οποία θα μπορούσε κάποιος να στηρίξει μια πιθανή απαγόρευση ανατομών. Προβλέπει ότι οι άνθρωποι με τις πάσης φύσεως δυσμορφίες ή ακρωτηριασμούς θα αναστηθούν αρτιμελείς και ακέραιοι. Μάλιστα, ο Ακινάτης αναφέρει ότι τα σπλάγχνα θα αναστηθούν μέσα στο σώμα, όπως και τα άλλα μέλη, τα οποία θα είναι γεμάτα όχι με αισχρά πλεονάσματα αλλά με ευγενή υγρά (*Ad secundum dicendum quod intestina resurgent in corpore, sicut et alia membra...*).²⁴ Ο Ακινάτης επικαλείται και τον Αλβέρτο το Μέγα (*Quaestio 86, Articulus 1*), ο οποίος υποστηρίζει ότι ο Δημιουργός, που δημιούργησε τη φύση, στην ανάσταση θα αποκαταστήσει ακέραιη τη φύση του σώματος και θα απομακρυνθεί οποιαδήποτε έλλειψη ή δυσμορφία από καταστροφή ή άλλη αδυναμία της φύσης.

Από τις παραπάνω θέσεις των επιφανέστερων Εκκλησιαστικών Πατέρων και στυλοβατών της Δυτικής Καθολικής Εκκλησίας προκύπτει το συμπέρασμα ότι μια πιθανή απαγόρευση των ανατομών δεν θα μπορούσε να θεμελιωθεί στις επιταγές των Γραφών. Αντίθετα, πιστεύεται ότι το στοιχείο που επηρέασε και διαμόρφωσε σε μεγάλο βαθμό το γενικότερο πλαίσιο μέσα στο οποίο κινήθηκε για πολλούς αιώνες η ανατομία ήταν οι πολιτισμικές διαφορές μεταξύ των βόρειων και νότιων ευρωπαϊκών λαών, που εκφράστηκαν και μέσα από τη φιλοσοφική και θεολογική τους σκέψη.

Οι ευρωπαϊκοί λαοί εκλάμβαναν διαφορετικά την έννοια του θανάτου. Στην Ιταλία, ο χωρισμός του σώματος και της ψυχής γίνεται αυτομάτως με το θάνατο. Στη Γερμανία, ο χωρισμός παρατείνεται μέχρι τη σήψη και την τελική αποδόμηση του σώματος.²⁵ Προφανώς, για το λόγο αυτό διαφέρουν και οι ταφικές τελετές. Στην Ιταλία, τα πτώματα έμεναν πριν από την ταφή σε κοινή θέα, εκτός από την εποχή των επιδημιών, που η σορός ήταν κλεισμένη σε φέρετρο. Αντίθετα, στο Βορρά το πτώμα παρέμενε τυλιγμένο και κλεισμένο μέσα σε κάσες.²⁶ Αυτή η διαφορά διακρίνεται ακόμα και στο είδος των θανατικών ποιών που επιβάλλονταν. Ενώ στην Ιταλία αρκούνται σε μια απλή εκτέλεση, στη Γερμανία και στην Αγγλία ακόμα και μετά από την εκτέλεση το σώμα υπόκειται και σε άλλες τιμωρίες, αφού η ψυχή παραμένει στο σώμα, άρα ακόμα μπορεί να βασανιστεί για τις άνομες πράξεις.²⁵

Είναι χαρακτηριστικό ότι και στην τέχνη αντανάκλαται αυτή η διαφορά στη θεωρία περί ψυχής και θανάτου. Στις βορειοευρωπαϊκές μινιατούρες, ο προσωποποιημένος θάνατος παρουσιάζεται με ανθρώπινο σώμα έχοντας αποτροπιαστικό πρόσωπο. Στην Ιταλία, εμφανίζεται ως σκελετός, με εξαίρεση τους βορειο-ιταλούς καλλιτέχνες, που είχαν δεχθεί γαλλογερμανικές καλλιτεχνικές επιδράσεις. Μόνο στον Ύστερο Μεσαίωνα, στην εικονογραφία των περίφημων χωρών του θανάτου, θεματολογία που αναπτύχθηκε λόγω των επιδημιών της πανώλης, ο θάνατος αναπαρίσταται σχεδόν παντού ως σκελετός.²⁵

Με τις θεωρίες αυτές είναι δυνατή η ερμηνεία του γεγονότος ότι στις συνειδήσεις των λαών η ανατομή προκαλεί αποτροπιασμό και θεωρείται μια πράξη βίας και ασέβειας προς τους νεκρούς και τους συγγενείς τους.²⁷

5. Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΜΙΑΣ

Η διδασκαλία της ανατομίας στα πανεπιστήμια γινόταν για να διευκρινίσει και να επιβεβαιώσει τη διδασκαλία του Γαληνού και όχι για να εμπνεύσει τους φοιτητές για περαιτέρω έρευνα και αναζήτηση. Οι φοιτητές ήταν εντελώς παθητικοί δέκτες της διδασκαλίας *ex cathedra*. Οι ιατροί απλά επέβλεπαν τις ανατομές, δεν παρατηρούσαν τι ανέτεμναν ή μάλλον έβλεπαν αυτό που υποτίθεται ότι θα έπρεπε να δουν σύμφωνα με τη γαληνική θεωρία. Το εύχρηστο σύγγραμμα του Mondino de Luzzi *Anathomia* ήταν ουσιαστικά το πρώτο συστηματικό ανατομικό σύγγραμμα που διδάχθηκε ως αναπόσπαστο μέρος του προγράμματος σπουδών πολλών ιατρικών σχολών επί τρεις αιώνες. Βέβαια, στο σύγγραμμά του ο

Mondino εφιστούσε την προσοχή του αναγνώστη σε τυχόν ανατομικές καινοτομίες, οι οποίες δεν ήταν δικές του ανακαλύψεις αλλά λάθη των αράβων μεταφραστών του γαληνικού έργου. Με τον τρόπο αυτό δεν προσέλλκυε την οργή των καθηγητών-*αυθεντιών* της ανατομίας και απέφευγε την ανάμιξή του σε πολύπλοκες και ανούσιες θεολογικές συζητήσεις περί γαληνικού και θεϊκού αλάθτου.²⁸

Ο Mondino είχε εκτελέσει ανατομή σε γυναίκα κατάδικο το 1315, αλλά, όπως επιβεβαιώνει και ο διαπρεπής μαθητής του Guy de Chauliac, ο δάσκαλός του είχε μεγάλη εμπειρία στις ανατομές πολλά χρόνια πριν. Το χρονικό διάστημα στο οποίο αναφέρεται η δράση του Mondino είναι μετά από την έκδοση του εδίκτου του 1300. Ο ίδιος αναφέρει ότι έκανε ανατομές για να ευχαριστήσει τους φίλους του, για πνευματική άσκηση και για να ξεπεράσει τη λήθη του χρόνου.¹³

Εκτός από τα διδακτικά προβλήματα, η ανατομία είχε υποβιβαστεί σε δημόσιο θέαμα. Οι ανατομές πραγματοποιούνταν σε ανοικτό χώρο παρουσία κρατικών και εκκλησιαστικών αρχών. Τις εκτελούσαν δύο φορές το χρόνο, κυρίως κατά τις ημέρες των Χριστουγέννων και της Τεσσαρακοστής, επί 3 ημέρες ή όσο το επέτρεπε η κατάσταση του σώματος λόγω της σήψης, αποτελούσαν ωστόσο μόνο ένα τυπικό μεσαιωνικό τριήμερο πανηγύρι. Οι *παραστάσεις*, όπως ήταν φυσικό, είχαν μηδαμινή διδακτική αξία για τους φοιτητές. Ενδεικτικά της κατάστασης που επικρατούσε σε μια δημόσια ανατομή είναι τα λόγια του ανατόμου Leonardo di Bertapaglia (c. 1380-1460), αναφερόμενος στους νεκρούς, «ας τους φυλάει ο Θεός από τέτοια μόιρα».²⁸

Ο καθηγητής της Ιατρικής στην Πίζα, Bernardo Torni (15ος αιώνας), γράφει για την παράκληση ενός υψηλόβαθμου δικαστικού της Φλωρεντίας προκειμένου να πραγματοποιήσει ανατομή στο νεκρό του γιο για ιατροδικαστικούς λόγους, «γιατί είναι σκληρό να χάνεις το γιο σου, αλλά πιο σκληρό είναι να τον χάνεις από μια αρρώστια που ούτε οι γιατροί δεν γνωρίζουν».²⁸

Η Εκκλησία συχνά ζητούσε την αρωγή των ανατόμων σε σοβαρές υποθέσεις που άπτονταν του θεολογικού ενδιαφέροντος ή σε περιπτώσεις θανάτου των Παπών. Το 14ο αιώνα επικρατούσε η θεωρία ότι το άγιο σώμα, δηλαδή αυτό των ενάρετων ανθρώπων, διαφέρει από το σώμα των υπολοίπων. Επίσης, υπήρχε η πεποίθηση ότι κατά την ανατομή είναι δυνατόν να εντοπιστούν αυτά τα σημάδια της Θείας Χάρης, όπως έγινε στην περίπτωση της Chiara di Montefalco, το 1308. Τρεις θρόμβοι που ανακαλύφθηκαν στην καρδιά της Chiara κατά την εκτέλεση της ανατομής απέδειξαν την αγιό-

τητά της, αφού οι παρευρισκόμενοι ιερείς και θεολόγοι θεώρησαν ότι πρόκειται για τις τρεις θεϊκές εκφάνσεις που αντιστοιχούσαν στην Αγία Τριάδα.²⁹ Το 1320 εκτελείται η ανατομή της Margarita di Citta di Castello, με σκοπό την ταρίκευσή της και τοποθέτησή της μέσα στην εκκλησία προκειμένου να ανακηρυχθεί αγία. Η ανατομή πραγματοποιήθηκε σε παρακείμενο χώρο της εκκλησίας ή, σύμφωνα με άλλους ιστορικούς, μέσα σ' αυτήν, με την παρουσία σημαντικού αριθμού μοναχών και κληρικών.²⁹ Το 1410, μετά τον ξαφνικό θάνατο του Πάπα Αλεξάνδρου Ε' πραγματοποιήθηκε νεκροτομή από τον Pietro D'Argelata (-1423), όπως περιγράφει και ο ίδιος.³⁰ Κατά το 16ο αιώνα, νεκροτομές έγιναν στους εξής Πάπες: Λέοντα Ι' (1513), Αδριανό Στ' (1522), Παύλο Γ' (1534), Παύλο Δ' (1555), Πίο Ε' (1566), Γρηγόριο ΙΒ' (1572), Σίξτο Ε' (1585), Γρηγόριο ΙΔ' (1590).^{13,31} Βέβαια, δεν πρόκειται για διδακτικού περιεχομένου ανατομές, αλλά ενισχύεται η άποψη ότι οι κατά καιρούς διώξεις των ανατόμων δεν είχαν σχέση με το αντικείμενο της επιστήμης τους αλλά με τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις (αιρετικοί, καλβινιστές, λουθηρανοί κ.λπ.). Τυπικό παράδειγμα διώξης ανατόμου αλλά και της θρησκευτικής παραφροσύνης της εποχής είναι αυτό του Ισπανού Μιχαήλ Σερβέτο (1509 ή 1511–1553), συνεργάτη του Βεζάλιου. Ο Σερβέτο, αν και ήταν προτεστάντης και υπέστη διώξεις από τους καθολικούς, τελικά συνελήφθη από τους ομοϊδεάτες του καλβινιστές, οι οποίοι τον κατηγορήσαν για αιρετικό! Αιτία το βιβλίο του «Αποκατάσταση του Χριστιανισμού» ("Christianismi restitutio", Βιέννη 1553), στο οποίο τολμά να διορθώσει γαλνικά λάθη σχετικά με την πνευμονική κυκλοφορία. Τελικά, συνελήφθη στη Γενεύη, ενώ κατήγορός του ήταν ο ίδιος ο Καλβίνος, άλλοτε στενός του φίλος από την εποχή των διώξεων των καθολικών. Καταδικάστηκε σε θάνατο, όχι βέβαια επειδή εκτελούσε ανατομές, αλλά επειδή διέσπειρε επικίνδυνες αιρετικές θεωρίες, καθώς υποστήριζε την «αναβάπτιση» των προτεσταντών μετά την απομάκρυνσή τους από την Καθολική Εκκλησία, αλλά και επαναπροσδιορισμό της σημασίας της Αγίας Τριάδας. Βρήκε φρικτό θάνατο στην πυρά, στις 27 Οκτωβρίου 1553, στην κεντρική πλατεία της Γενεύης, μαζί με το πρωτοπόρο ανατομικό έργο του.³²

6. ΣΥΜΒΙΒΑΣΜΟΙ ΚΑΙ ΑΣΥΔΟΣΙΕΣ

Το πλαίσιο μέσα στο οποίο καλούνταν οι ανατόμοι να εκτελούν τις διδακτικές ανατομές άρχισε να παγιώνεται στα τέλη του 14ου αιώνα. Το πανεπιστήμιο, αναλόγως με την οργάνωσή του, έπαιρνε άδεια από τις Δημόσιες ή Εκκλησιαστικές Αρχές. Προκειμένου να γίνει αντι-

ληπτό αυτό το πλαίσιο, θα αναφερθεί περιληπτικά ο τρόπος λειτουργίας των μεσαιωνικών πανεπιστημίων. Η σύσταση των πανεπιστημίων και η νομική τους βάση διέφερε από τόπο σε τόπο. Πιο συγκεκριμένα, διακρίνονται τρεις τύποι οργάνωσης. Κάποια ήταν επιχορηγούμενα από τις τοπικές κοινότητες, όπως της Μπολόνια, με αυτόνομη και δημοκρατική οργάνωση και με την εκλογή του πρύτανη από τους φοιτητές. Άλλα διευθύνονται από ανώτατο άρχοντα ή αντιπρόσωπό του, όπως της Νάπολης. Ο τρίτος τύπος ήταν αυτός των Γαλλικών, Αγγλικών και Γερμανικών πανεπιστημίων, τα οποία τελούσαν υπό παπική επιτήρηση. Καταρχήν, ο Πάπας έπρεπε να εκδώσει Βούλα, η οποία έδινε στο πανεπιστήμιο την άδεια να εκτελούνται ανατομές στα πλαίσια του προγράμματος σπουδών. Οι παπικοί αντιπρόσωποι είχαν δικαίωμα επίβλεψης και επέμβασης σε ζητήματα διδασκαλίας. Το δίπλωμα δινόταν εν ονόματι του Πάπα και η απονομή γινόταν σε εκκλησία από ανώτατο κληρικό.¹

Από το 1405–1442 στην Μπολόνια, άδεια εκτέλεσης ανατομών έδινε ο πρύτανης. Έκτοτε, ο Podesta, ο κυβερνήτης της πόλης, παραχωρούσε δύο φορές το χρόνο ένα ανδρικό και ένα γυναικείο πτώμα (ή αν δεν υπήρχε διαθέσιμο γυναικείο, δύο ανδρικά). Αυτό περίπου ίσχυε με μικρές αποκλίσεις και σε άλλες πόλεις και χώρες.¹⁴

Όπως προαναφέρθηκε, η σύλληψη του Βονιφάτιου από τους έμπιστους του Φιλίππου του Ωραίου, το 1304, άλλαξε τις πολιτικές και θρησκευτικές ισορροπίες στην Ευρώπη. Παρόλες τις πολιτικές τριβές που προκάλεσε το παπικό Σχίσμα και οι Γάλλοι Πάπες της Αβινιόν ενίσχυσαν τις ανατομικές μελέτες. Ο Vigevano, βέβαια, αναφέρει ότι στη Γαλλία υφίσταται κάποια απαγόρευση γύρω στο 1340, που προφανώς είναι απόρροια του εδίκτου του Βονιφάτιου. Πάντως, κατά τα έτη 1384–1387, στα αρχεία του Εκκλησιαστικού Δικαστηρίου των Παρισίων δεν καταγράφονται περιπτώσεις δικών εναντίον ανατόμων ούτε περιπτώσεις παράνομης εκτέλεσης ανατομών.³³ Στα τέλη του 14ου και κατά το 15ο αιώνα πραγματοποιούνται ανατομές στη Γαλλία και το 1407 διενεργήθηκε νεκροτομή στον επίσκοπο του Arras, όταν πέθανε με την ίδια συμπτωματολογία που είχε αποβιώσει και ο σύμβουλος του ηγεμόνα της Βουργουνδίας. Από το *Commentaires de la Faculté de Médecine de Paris*, όπου και καταγράφηκαν οι ανατομές που διενεργήθηκαν στο πανεπιστήμιο των Παρισίων, φαίνεται μια συνεχής ανατομική μελέτη κατά τα έτη 1477–1478, 1481–1482, 1483–1484, 1485–1486, 1489–1490, 1491–1492, 1492–1493, 1494–1495, 1495–1496, 1498–1499.

Η ανεύρεση πτωμάτων ήταν ένα μείζον θέμα για τα πανεπιστήμια, το οποίο όμως λύθηκε στα πλαίσια των

συμφωνιών μεταξύ των καθηγητών και των τοπικών Αρχών. Αντικείμενο ανατομικών μελετών ήταν οι νεκροί των νοσοκομείων και οι εκτελεσμένοι. Στην Μπολόνια, επικρατούσε ο κανονισμός ότι υπόκεινται σε ανατομή άγνωστα πτώματα, τα οποία βρίσκονταν μέχρι 30 χιλιόμετρα απόσταση από την πόλη, καθώς και οι νεκροί των νοσοκομείων, όσοι βέβαια ήταν ξένοι. Τα σώματα των πολιτών της πόλης δίνονταν στο πανεπιστήμιο μόνο ύστερα από τη συγκατάθεση των συγγενών τους, κάτι που συνέβαινε σπάνια, εκτός αν κάποιος δεν τα είχε αναζητήσει. Σε κάποιες πόλεις, οι φοιτητές ήταν επιφορτισμένοι να αναλάβουν την ταφή.²⁸ Στη Φλωρεντία, ο υπεύθυνος της Quardia, ο οποίος προμήθευε με πτώματα το πανεπιστήμιο, όρισε σε 5 φιορίνια την παρακολούθηση της δημόσιας ανατομής για τους φοιτητές, οι οποίοι, στη συνέχεια, είχαν την υποχρέωση να μεταφέρουν τη σορό στην εκκλησία για ταφή και να προσευχηθούν για τη σωτηρία της ψυχής του νεκρού, δίνοντας έτσι το καλό παράδειγμα προκειμένου οι συγγενείς να προσφέρουν με τη συγκατάθεσή τους τα πτώματα στο πανεπιστήμιο.³⁴ Συνήθως όμως οι πολίτες έμεναν ασυγκίνητοι σ' αυτές τις ενέργειες, αφού, όπως έχει αναφερθεί, οι ανατομές εξακολουθούσαν να προκαλούν τον αποτροπιασμό στη συνείδηση του απλού κόσμου.

Κατά το 15ο αιώνα συνεχίζονται να ανατέμνονται δημόσια οι εκτελεσμένοι, 6-7 φορές το χρόνο, συνήθως τους χειμερινούς μήνες. Από τους εκτελεσθέντες όμως ένα μικρό μέρος πληρούσε τις προϋποθέσεις, για να παραδοθούν κατόπιν τα σώματά τους στο πανεπιστήμιο, και αυτό ήταν συνάρτηση του τρόπου και του χρόνου εκτέλεσης της ποινής. Έτσι, οι Αρχές του πανεπιστημίου ζητούσαν πλέον από τους δικαστές να επιβάλλονται συγκεκριμένοι τρόποι εκτέλεσης και σε συγκεκριμένη χρονική στιγμή, προκειμένου να είναι εφικτή η ανατομή ενός αρτιμελούς σώματος αμέσως μετά από την εκτέλεση. Από τα αρχεία της πόλης της Φλωρεντίας προκύπτει ότι για την περίοδο 1420-1469 εκτελέστηκαν 331 κατάδικοι (το ένα πέμπτο ήταν ξένοι και ανάμεσά τους και 10 γυναίκες), αλλά δεν κατέληξαν όλοι στο πανεπιστήμιο λόγω της εποχής που εκτελέστηκαν. Ο Bertapaglia δίνει βάρος και στη διαπόμπευση του γυμνού σώματος των εκτελεσθέντων στη δημόσια ανατομή. Λεπτό επίσης ήταν και το θέμα των γυναικείων εκτελέσεων και της επακόλουθης ανατομής, αφού η θέα του γυμνού σώματος ερχόταν σε αντίθεση με την κοινή πεποίθηση περί γυναικείας τιμής και αγνότητας.²⁸ Πολλοί θανατοποινίτες δεν ήθελαν τη δημόσια διαπόμπευση πριν και μετά από την εκτέλεσή τους και η ευκαιρία να την αποφύγουν ήταν η εκτέλεση μέσα στη φυλακή και η μεταφορά της σορού στο πανεπιστήμιο. Γι' αυτό, αρκετές φορές

οι εκτελέσεις γίνονταν στις φυλακές με την επίβλεψη των ιατρών. Ο ανατόμος Gabriele Fallopio (1523-1562) το 1547 αναφέρει ότι με απόφαση του Δούκα της Τοσκάνης έδωσε σ' ένα θανατοποινίτη μια δόση δηλητηρίου, αλλά «επειδή ο κατάδικος είχε τεταρταίο πυρετό» δεν απεβίωσε. Μάλιστα, εγγυήθηκε προσωπικά στον κατάδικο ότι, αν και η δεύτερη δόση αποτύχει, θα ζητήσει χάρη από το Δούκα. Τελικά, η δεύτερη δόση ήταν θανατηφόρα και ο Fallopio μετέφερε το πτώμα στο πανεπιστήμιο.³⁵ Ο ανατόμος Jacopo Berengario da Capri (1470-1530) το 1521 επέβλεψε τον απαγχονισμό μιας κατάδικης, παρότι ήταν έγκυος, και στη συνέχεια έδειξε τον πλακούντα μπροστά σε ένα αδηφάγο κοινό 500 φοιτητών, ιατρών, αλλά και πολλών πολιτών, που κατέφθασαν από τις γύρω περιοχές στην πόλη. Ο αριθμός ίσως είναι υπερβολικός, αλλά σίγουρα δείχνει το ενδιαφέρον για γνώση αλλά και ότι πλέον αρχίζει η εποχή της ασυδοσίας των ανατόμων. Ο ίδιος ο Berengario αναφέρει ότι μέχρι το 1521 είχε εκτελέσει δεκάδες ανατομές, και μάλιστα στο σύγγραμμά του διακρίνει τους ανθρώπους που ανέτεμε σε άνδρες και γυναίκες, νέους και ηλικιωμένους, υγιείς και αρρώστους, με καλή και κακή διατροφή, γυναίκες σεξουαλικά έμπειρες και μη.³⁶

Η περίπτωση του Berengario ίσως δείχνει και την πλεονεξία για την απόκτηση σωμάτων καθώς και τον επιστημονικό πυρετό που επικρατούσε στις τάξεις των ανατόμων στις αρχές του 16ου αιώνα. Οι ιστορίες για κλοπές πτωμάτων από νεκροταφεία χρονολογούνται ήδη από το 14ο αιώνα. Τα φαινόμενα κλοπής δεν γνωρίζουμε πόσο συχνά ήταν ή κατά πόσο ο κόσμος τα διόγκωνε, πάντως σίγουρα σκανδάλιζαν τους κατοίκους μιας πόλης, οι οποίοι πλέον ανησυχούσαν για την τύχη των συγγενών τους αλλά και τη δική τους, μετά θάνατον. Ειδικά η κλοπή γυναικείων σωμάτων αμαύρωνε τη φήμη ιατρών και πανεπιστημίων.

Οι ανατόμοι κλέβουν νεκρούς όχι επειδή η ανατομία είναι απαγορευμένη από παπικά έδικτα ή άλλους περιορισμούς. Κατά την Πρώμη Αναγέννηση, η έλλειψη πτωμάτων και το πάθος για γνώση τους ωθούσε σε ακραίες συμπεριφορές, καθώς σημειώνονται οι πρώτοι τριγμοί του καταρρέοντος γαληνικού οικοδομήματος. Οι δίκες των ανατόμων δεν έχουν σχέση με την απαγόρευση της ανατομίας αλλά με την τυμβωρυχία, τη βεβήλωση του νεκρού και βέβαια με τις πιθανές *αιρετικές* ανατομικές ανακαλύψεις, που θα προέκυπταν και θα έθεταν σε αμφισβήτηση το γαληνικό αλάθητο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα δίκης κατά ανατόμου με την κατηγορία της βεβήλωσης της ταφής είναι αυτή του Αλβέρτου, καθηγητή της Ιατρικής Σχολής της Μπολόνια, η οποία σημειώνεται το 1319, λίγα χρόνια μετά από την έκδοση του

Detestande feritatis το 1299. Αν γίνει αποδεκτή η απαγόρευση, που τυχόν απορρέει από το έδικο, θα έπρεπε οι κατηγοροί να καταφέρονταν εναντίον της ανατομής και όχι κατά της βεβήλωσης της ταφής και της κλοπής του πτώματος (βλ. Παράρτημα Β). Αξίζει να σημειωθεί ότι, όπως προκύπτει από την ανάγνωση των πρακτικών της δίκης της Ιεράς Εξέτασης, παρότι ο νεκρός ήταν ένας κοινός εγκληματίας που απαγχονίστηκε, οι Αρχές της Μπολόνια δικάζουν τους ανατόμους, όπως θα έπραταν και αν η ανατομή αφορούσε σε κάποιον ευπόληπτο πολίτη. Αξίζει επίσης να διερευνηθεί το γεγονός, κατά πόσο κάποιες δίκες βασίζονταν σε αληθινές κατηγορίες ή σε χαλκευμένα στοιχεία, προϊόντα της εμπάθειας ακραιφών γαληνιστών καθηγητών εναντίον των προοδευτικών συναδέλφων τους.

Μέσα σε όλο αυτό το πλαίσιο, ο φόβος των πολιτών μεταφέρθηκε από το φόβο της κλοπής στο φόβο της ανατομής επί ζώντων. Όπως πολύ εύστοχα σημειώνει ο Μαυροκορδάτος, είχε κάνει πάλι την εμφάνισή του «το δύσμορφον τέρας της δεισδαιμονίας...». Οι ανατόμοι Berengario, Gabriele Fallopio, Andrea Vesalio (1514–1564) κ.ά. κατηγορήθηκαν κατά καιρούς για ανατομή επί ζώντων, καθώς όλοι αυτοί ήταν και χειρουργοί και ήταν εύκολο να εκληφθούν οι εγχειρήσεις ως ανατομές. Ο ανατόμος Fioravanti στη δίκη του παραδέχθηκε νηφάλιος ανατομή επί ζώντος με την επαρκή κατά τη γνώμη του δικαιολογία «ότι ήταν ένας άπιστος σαρακηνός».¹

7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Από την παράθεση των στοιχείων παλαιότερων και νεότερων ιστορικών και ιατρο-ιστορικών μελετών προκύπτουν τα ακόλουθα ενδιαφέροντα συμπεράσματα.

Στον Πρώιμο Μεσαίωνα, στη δυτική Ευρώπη οι ανατομές είχαν κυρίως ιατροδικαστικό ενδιαφέρον, ενώ σταδιακά εντάχθηκαν και οι διδακτικές ανατομές στο πρόγραμμα σπουδών των πανεπιστημίων. Όχι μόνο η Εκκλησία αλλά και η πολιτική, η φιλοσοφία και τα πολιτισμικά στοιχεία κάθε λαού διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο και καθόρισαν καταστάσεις. Κανένα παπικό έδικο δεν απαγόρευσε την εκτέλεση των ανατομών. Το *Detestande feritatis* δεν αφορούσε στις ανατομικές μελέτες, παρόλο που ενίοτε παρερμηνεύτηκε από τους ίδιους τους ανατόμους. Τα πανεπιστήμια παραλαμβάνουν πτώματα στα πλαίσια των συμφωνιών τους με τις κατά τόπους κρατικές και εκκλησιαστικές αρχές. Στις δίκες, οι ανατόμοι δεν κατηγορούνται για την πράξη της ανατομής, αφού αυτή δεν εμπίπτει σε κάποια απαγορευτική διάτα-

ξη, αλλά για την παράνομη απόκτηση πτωμάτων πέρα από τις ισχύουσες συμφωνίες. Οι διώξεις τους, λοιπόν, οφείλονται στις ρηξικέλευθες, για την εποχή τους, ανακαλύψεις που γκρεμίζουν το γαληνικό πανεπιστημιακό και εκκλησιαστικό κατεστημένο ή στη βεβήλωση των τάφων, μια πράξη που προκαλεί το κοινό αίσθημα.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α

Το *Detestande feritatis* του Βονιφάτιου Η΄

(*Το κείμενο που ακολουθεί αποτελεί μετάφραση του λατινικού κειμένου του Παπικού Εδίκτου. Στο: Digard G et al. Les registres de Boniface VIII. Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome, ser 2,4 no. 3409, Paris 1884–1939*)

Για τις ταφές

Όποιοι εξεντερίζουν (*exenterantes*) σώματα νεκρών, καταστρέφοντάς τα με αγριότητα, ώστε τα οστά χωρισμένα από τις σάρκες να θάβονται στη γη, για την πράξη αυτή θα αφορίζονται.

Την κατάχρηση της επαχθούς αγριότητας, την οποία εξαιτίας κάποιου φρικτού εθίμου ορισμένοι πιστοί απείσκηπα ακολουθούν, εμείς, οδηγημένοι από το αξίωμα της ευγενούς πρόθεσης, θεωρήσαμε άξιο να τη σταματήσουμε, ώστε ούτε η κατάχρηση της προαναφερθείσας αγριότητας να καταστρέφει περαιτέρω τα ανθρώπινα σώματα και το νου των πιστών να ταράζει από τον τρόπο και ούτε να φέρνει σε αμηχανία αυτούς που το ακούν. Γιατί οι προαναφερθέντες πιστοί, σκεφτόμενοι με την αμαρτία αυτής της αποδοκιμαστέας συνήθειας, αν κάποιος απ' αυτούς, ευγενής στην καταγωγή ή έχοντας κάποιον τίτλο εξουσίας, πεθάνει έξω από τα σύνορα των εδαφών του, επιλέγοντας την ταφή (του) στα δικά του ή σε μακρινά μέρη, το σώμα του νεκρού εξαιτίας του συναισθήματος κάποιας ανόσιας πίστης το εξεντερίζουν και το διαμελίζουν ή, αφού μάταια το κατακερματίσουν με αγριότητα, στη συνέχεια βυθίζουν τα κομμάτια σε νερό και τα εκθέτουν στη φωτιά καταστρέφοντάς τα. Και τέλος, αφού αποχωριστούν τα οστά από τη σάρκα, τα αφήνουν στα προαναφερθέντα μέρη ή τα θάβουν σε τύμβο. Αυτό θεωρείται υπερβολικά αποτρόπαιο όχι μόνο από τη Θεϊκή Μεγαλοπρέπεια, αλλά ακόμη και στην ανθρώπινη σκέψη συναντά σφοδρότερη φρίκη. Θέλουμε λοιπόν, όπως απαιτεί το χρέος του αξιώματός μας, να θεραπεύσουμε ως ένα σημείο αυτό το φαινόμενο, για να εξαιρεθεί εντελώς αυτή η κατάχρηση τέτοιου βδελυγμού, τέτοιας αγριότητας και ασέβειας και να μην

επεκταθεί σε άλλους. Με την αποστολική εξουσία ορίζουμε και διατάζουμε ότι σε οποιονδήποτε, οποιασδήποτε θέσης ή καταγωγής ή αξιώματος, σε πολιτεία, ύπαιθρο ή χώρους, στους οποίους η λατρεία της καθολικής πίστεως ανθεί, στο εξής απαγορεύεται εντελώς, αναφορικά με τα σώματα των νεκρών, η με οποιοδήποτε τρόπο κατάχρηση και τίποτα παρόμοιο να μην παρατηρείται, ούτε τα χέρια των πιστών με τέτοια αγριότητα να μαινούνται. Αλλά, για να μη γίνονται τα σώματα των νεκρών αντικείμενο τέτοιας ανοσιότητας και σκληρότητας, να μεταφέρονται σε μέρη, στα οποία, όσο ζούσαν, επέλεξαν να ταφούν, ή σε πολιτεία, κάστρο ή τόπο, όπου πέθαναν, ή σε τόπο κοντινό να τους παρέχεται εκκλησιαστική ταφή και, όταν τέλος τα σώματα γίνουν στάχτη στους τόπους όπου ενταφιάστηκαν, τότε να μεταφερθούν και να ταφούν στους τόπους που είχαν επιλέξει. Αν ο εκτελεστής ή οι εκτελεστές του προαναφερθέντος νεκρού, οι συγγενείς του ή άλλοι οποιασδήποτε τάξης, κατάσταση, θέσης ή βαθμού, ακόμη και αν διαφέρουν ως προς το αξίωμα του ποντίφικα, γίνουν αντιληπτοί ότι επιχειρούν κάτι με οποιοδήποτε τρόπο εναντίον του περιεχομένου του ορισμού και της διαταγής μας, μεταχειριζόμενοι τα σώματα των νεκρών έτσι απάνθρωπα και σκληρά ή συμβάλλουν στο να γίνουν αυτά αντικείμενα τέτοιας μεταχείρισης, θα λάβουν γι' αυτή την πράξη την τιμωρία του αφορισμού (τον οποίο εμείς στους ίδιους θα προφέρουμε) και μόνο από την αποστολική έδρα θα μπορέσουν να λάβουν το προνόμιο της απαλλαγής, όταν πεθάνουν. Και αυτός, του οποίου το σώμα έγινε αντικείμενο τέτοιας απάνθρωπης μεταχείρισης, θα στερηθεί την εκκλησιαστική ταφή. Ουδενί βεβαίως και τα λοιπά. Εκδόθηκε στο Λατερανό, 18 Φεβρουαρίου (1300), τον 6ο χρόνο του ποντιφικού μας αξιώματος.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β

Η δίκη του Αλβέρτου

(*Το κείμενο που ακολουθεί αποτελεί μετάφραση αποσπάσματος του λατινικού κειμένου των πρακτικών της δίκης, όπως καταχωρήθηκαν στα δημόσια αρχεία της Bologna. Στο: Michele Medici. Compendio Storico della Scuola Anatomica di Bologna, Bologna 1857*).

Ιερά Εξέταση

Ημέρα 20 Νοεμβρίου (1319)

Ιερά Εξέταση, η οποία γίνεται εναντίον των Δασκάλου Paxinus από το Μιλάνο, Δασκάλου Laurentius από το Μιλάνο, Δασκάλου Albertinus από το Μιλάνο, Δασκάλου Jacobus από την Πλακεντία.

Όλοι κατηγορούμενοι γι' αυτό, ότι οι ίδιοι με πολλούς άλλους το παρόν έτος, τον παρόντα μήνα κατά τη διάρκεια της νύχτας πλησίασαν στην εκκλησία του Αγίου Bernabe, και εισήλθαν στο κοιμητήριο, και στο ιερό της ίδιας εκκλησίας, και από τάφο του προαναφερθέντος κοιμητηρίου στη σιωπή της νύχτας, που βρισκόταν στο ιερό, βεβήλωσαν και άδειασαν, και από το αναφερθέν κοιμητήριο και τάφο, εξήγαγαν και από εκεί μετέφεραν το σώμα του νεκρού Pixius, το οποίο ήταν θαμμένο και τοποθετημένο στον αναφερθέντα τάφο τη 19η ημέρα του παρόντος μηνός Νοεμβρίου. *Και έτσι τέτοιου είδους πράγματα αφού έκαναν, διέπραξαν ιεροσυλία και βεβήλωσαν τάφο κείμενο σε ιερό τόπο.* Και όσα προαναφέρθηκαν, διαπράχθηκαν νύχτα στο κοιμητήριο της αναφερθείσας εκκλησίας κειμένης στην οδό Burgi S. Felicis της Cicla που οδηγεί στη γέφυρα του Reni.

Ο Petrucius Sandri, ορκισμένος μάρτυρας, είπε ότι είδε τον προαναφερθέντα Pixius να μεταφέρεται πάνω σε φορείο από τη γέφυρα Reni μέχρι την Εκκλησία του Αγίου Bernabe, για να ενταφιαστεί. Δεν τον είδε όμως ενταφιασμένο. Όταν ρωτήθηκε τι γνώριζε για τη βεβήλωση και τη θραύση του προαναφερθέντος τάφου και την εξαγωγή του προαναφερθέντος σώματος, απάντησε ότι κάποιος γιατρός (*medicus*) de Boateris, που διαμένει στα οικήματα του Boccadecane, ρώτησε τους Nordus, Mazzolus, Rubeus και τον ίδιο, αν θα πήγαιναν τη νύχτα να σκάψουν και να βγάλουν το σώμα του προαναφερθέντος Pixius, θαμμένου στο κοιμητήριο της προαναφερθείσας εκκλησίας, και αυτοί απάντησαν ότι δεν ήθελαν να πάνε, για να σπάσουν και να αδειάσουν τον τάφο...

Ημέρα 21 Νοεμβρίου (1319)

...Την 21η ημέρα του Νοεμβρίου άρχισε η προαναφερθείσα εξέταση στο παρεκκλήσι του Αγίου Σαλβατόρε, κάτω από τη στοά του οίκου των μαθητών, στους οποίους διδάσκει ο δάσκαλος (*magister*) Albertus της Μπολόνια, και βρίσκεται στο προαναφερθέν παρεκκλήσι κοντά στο φαρμακοποιό Jacobus Guidonis και κοντά στον τόπο όπου διαπράχθηκαν τα κακουργήματα και μεταφέρθηκε το σώμα του προαναφερθέντος Pixius.

Ο Carolinus, ορκισμένος μάρτυρας, είπε ότι την 20ή Νοεμβρίου είδε κάποιον άνδρα νεκρό στο οίκημα των μαθητών, στους οποίους δίδασκε ο Albertus της Μπολόνια, και είδε τον αναφερθέντα δάσκαλο και τους δασκάλους Paxinus, Laurentius, όλοι από το Μιλάνο, μέλη της Ιατρικής της Μπολόνια, και το δάσκαλο Ιάκωβο από την Πλακεντία και πολλούς άλλους, με ξυράφια και μυτερές λεπίδες (*rasuris et cultellis*) και άλλα εργαλεία

να κόβουν (sparantes) τον προαναφερθέντα νεκρό και να κάνουν όσα αφορούν στην τέχνη των ιατρών (quae spectat ad artem Medicorum). Όταν ρωτήθηκε ποιος ήταν ο νεκρός, είπε ότι δεν γνώριζε, αλλά άκουσε ότι κάποιος μαθητής του δασκάλου Albertus ξέθαψαν αυτόν που είχε κρεμαστεί τη 19η Νοεμβρίου, από το κοιμητήριο και τον τάφο στον οποίο ήταν θαμμένος, για να

κάνουν ανατομία (notomia) και να δουν αυτά που ο προαναφερθείς δάσκαλος τους δίδασκε, και που πρέπει να βλέπονται στο ανθρώπινο σώμα.

...Ο Nicolaus Petri, ορκισμένος μάρτυρας, είπε ότι είδε κάποιο νεκρό άνδρα, το σώμα του οποίου ήταν ολότελα κομμένο (quod corpus est totum incisum)...

ABSTRACT

Prohibition of anatomy dissections during the Middle Ages: Myth or reality?

C. TSIAMIS,¹ E. TOUNTA,² E. POULAKOU-REBELAKOU¹

¹History of Medicine, Medical School, National University of Athens, ²Mittlere Geschichte, Philosophische Fakultät, Ruprecht Karls, Universität Heidelberg, Heidelberg, Germany

Archives of Hellenic Medicine 2007, 24(2):186-196

The aim of this study was to clarify the misunderstanding about the prohibition of dissections during the Middle Ages in Western Europe. A new approach to the prohibition is attempted, which is not determined only by the role of the Church. The political, social, cultural and theological parameters are examined that constituted the framework, within which the anatomists executed dissections for instructive or forensic purposes.

Key words: Anatomy, History of Medicine, Middle Ages, Universities

Βιβλιογραφία

- CASTIGLIONI A. *Ιστορία της Ιατρικής*. Τόμος 1. Εκδόσεις Μινώταυρος, Αθήνα, 1961:61-62, 81-87, 95, 106-108, 311-317, 324-326
- GORDON B. Medicine among the ancients Hebrews. *Ann Med Hist* 1942, 4:219-325
- ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ Δ. *Ανατομία του ανθρώπινου σώματος*. Εν Αθήναις, Εκ της τυπογραφίας Κ. Ράλλη, 1836:ε'-λη'
- ΛΑΣΚΑΡΑΤΟΣ Ι. *Ιστορία της Ιατρικής*. Εκδόσεις Πασχαλίδης, Αθήνα, 2003:117
- ΛΑΠΠΑΣ ΔΑ. Ιστορική αναδρομή της μελέτης του ΚΝΣ από την αρχαιότητα μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα. Στο: *Περί Φύσιος Ανθρώπου*. Πανελλήνια Εταιρεία Ιστορίας της Ιατρικής. Εκδόσεις Σιώκης, Θεσσαλονίκη, 2002:9-21
- ΜΑΡΚΕΤΟΣ Σ. *Ιστορία της Ιατρικής*. Εκδόσεις Ζήτα, Αθήνα, 1996:123-125
- DILCHER H. *Die sizilische Gesetzgebung Kaiser Friedrichs II. Quellen der Constitutionen von Melfi und ihrer Novellen*. Böhlau Verlag, Köln-Wien, 1975:688 (LA 3,46, O)
- KRUMBHAAER EB. History of the autopsy and its relation to the development of modern medicine. *Hospitals* 1938, 12:68-74
- KING LS, MEEHAN MC. A history of the autopsy. *Am J Pathol* 1973, 73:514-544
- Bodleian Library, Oxford, Ashmole 399, f. 34r
- GRECO E. Studi e ricerche su Fra Salimbene da Parma descrittore nella sua cronica della prima necropsia a scopo anatomopatologico nel 1286. *Minerva Med* 1961, 52:3361-3363
- GUIVARCH M. Lieux de dissections et morgues dans Paris, de 1200 à nos jours. *Histoire des Sciences Médicales* 2002, 36:431-450
- WEISZ G. The papal contribution to the development of modern medicine. *Aust N Z Surg* 1997, 67:472-475
- ALSTON M. The attitude of the church towards dissection before 1500. *Bull Hist Med* 1944, 16:221-238
- BROWN E. Death and the human body in the later middle ages. The legislation of Boniface VIII on the division of the corpse. *Viator* 1981, 12:221-270
- PARK K. The life of the corpse: Division and dissection in late medieval Europe. *J Hist Med Allied Sci* 1995, 50:111-132
- TALLMADGE GK. Early French surgery. *J Int Coll Surg* 1959, 30:225-259
- BURNS JH. *The Cambridge history of medieval political thought (350-1450)*. Cambridge University Press, Cambridge, 1988
- KUHNER H. *Encyclopedia of the Papacy*. Philosophical Library, New York, 1958
- PAGE TE. *The Loeb classical library. Aristotle vol 8. On the soul, Parva naturalis, on breath*. Heinemann W, Harvard University Press, Cambridge, 1957:28
- WARMINGTON EH. *The Loeb classical library. Plato vol 36. Euthyphro, Apology, Crito, Phaedo, Phaedrus*. Heinemann W, Harvard University Press, London, 1971:222, 468, 472
- MCCRACKEN GE. *The Loeb classical library. Saint Augustine vol 1, De Civitate Dei*. Heinemann W, Harvard University Press, Cambridge, 1957:57, 62

23. REBILLARD I. *Religion et sépulture. L'Église, les vivants et les morts dans l'antiquité tardive*. Editions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 2003:97
 24. ANONYMOUS. *Sancti Thomae Aquinatis Summa Theologica*. Vol V. Bibliotheca de autores Cristianos, Matriti, La Editoria Catolica, 1965:442–443, 489
 25. PIETRO COMPRESI. The incorruptible Flesh: Mutation and mortification in religion and folklore, trans. Croft-Murray T, Elsom H. Cambridge University Press, Cambridge, 1988
 26. BASSET S. *Death in towns: Urban responses to the dying and the dead, 1000–1600*. Leicester University Press, Leicester, 1992:198
 27. PAOLO DA CERTALDO. *Libro di buoni costume*. Ed. Alfredo Schiaffini, Firenze, 1945:84
 28. PARK K. The criminal and the saintly body: Autopsy and dissection in Renaissance Italy. *Renaissance Quarterly* 1994, XLVII:1–33
 29. ALESSANDRO BENEDETTI. *Anatomice, sive historia corporis humani*. Paris, Henri Etienne 1514, fol. 10v
 30. Bonetum Locatellum Bergomensem Lib. V Tratt. XII Cap. “De Custodia corporis mortui”, 1497
 31. PARAVICINI BAGLIANI A. *The Pope's body*. University of Chicago Press, Chicago, 1994
 32. CATTERMOLE GN. Michael Servetus: Physician, socinian and victim. *J Roy Soc Med* 1997, 90:640–644
 33. ANONYMOUS. *Régistre des causes civiles de l' Officialité Épiscopale de Paris*. Joseph Petit, Paris, 1919
 34. MALAGOLA C. *Statuti delle università e dei collegi dello studio Bolognese*. Bologna, 1888
 35. FALLOPIA G. *Opera Omnia. De tumoribus praeter naturam*. Vol I, 632, Frankfurt, 1600–1606
 36. BERENGARIO DA CAPRI, JACOPO. *Commentaria cum amplissimis additionibus super anatomia Mundini*. Bologna, 1521
- Corresponding author:*
- C. Tsiamis, 104 Formionos street, GR-162 31 Vyronas, Greece
e-mail: ctsiamis@in.gr
-